

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור יא: היערכות לפני שבת למניעת חילול שבת

הסוגיות ומחלוקת הראשונים

א. הקדמה

בשיעורים הקודמים למדנו שבמקרה ואירע פיקוח נפש בלתי מתוכנן בשבת, יש חובה לעשות מלאכה בשבת להצלת חיי האדם, אלא שנחלקו הפוסקים בשאלת היקף ההיתר, היינו האם שבת 'הותרה' או 'דחוייה' ויש לצמצם ככל שניתן בעשיית המלאכה, כגון ע"י גוי או ע"י יהודי בשינוי.

כאמור, זהו באירוע בלתי מתוכנן שקורה בשבת, כעת עלינו לדון במקרה בו ידוע לנו מראש שבשבת הקרובה יהיה אירוע בו נצטרך לעשות מלאכה עבור חולה שיש בו סכנה, יולדת וכדו', האם מוטלת עלינו חובה כבר מערב שבת להתארגן בהתאם ולהכין את כל צורכי האירוע כדי שבשבת לא נצטרך לעשות כל מלאכה, או שמא לא מוטלת עלינו חובה כזו, שכן בהגיע זמן פיקוח נפש בשבת יש לעשות מלאכה?

עוד יש לדון, האם שאלה זו כרוכה בשאלה העקרונית אם שבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש או לא? כלומר, יתכן ואם שבת 'הותרה' אזי אין לנו כל חובה לדאוג מראש לצורכי פיקוח נפש שבשבת כדי לא 'לחלל' שבת, שכן היא 'הותרה'. או שמא, מוטלת עלינו החובה לצמצם ככל שניתן את מלאכה בשבת במסגרת פיקוח נפש, כגון ע"י גוי או ע"י יהודי בשינוי, וכחלק מכך עלינו גם להכין מראש את כל צורכי הפיקוח נפש שעתידים להיות בשבת?

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ב. מחלוקת הראשונים

לפנינו שתי סוגיות בהן נחלקו הראשונים, כאשר ניתן לטעון שיסוד המחלוקת היא בשאלה האם יש חיוב לפני שבת לדאוג שלא לחלל את השבת גם במקרה ובעת הצורך בשבת הדבר יהיה מותר משום פיקוח נפש

1. הפלגה בספינה לפני שבת¹

בבלי שבת (יט ע"א): "אין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם לשבת".

• דעת הראשונים

לרוב הראשונים, טעם האיסור להפליג ג' ימים לפני השבת הוא ממניעים שונים שיסודם באיסורי דרבנן,² כגון חשש מביטול 'עונג שבת' -

רי"ף (שבת ז ע"ב מדפי הרי"ף):

אלא היינו טעמא דאין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם השבת משום ביטול מצוות עונג שבת, דכל שלושה ימים הוא להו שינוי וסת משום נענוע הספינה, כדכתיב בהו יחוגו וינועו כשכור וגו', ולא יכלי למעבד עונג שבת. ולאחר שלושת ימים, הוא להו ניחא ובעי מיכלא ומקיימי מצוות עונג שבת.

• דעת בעל המאור

לדעת הרב זרחיה הלוי, הטעם לאיסור הפלגה ג' ימים לפני השבת הוא משום שמוטל על האדם חובה להימנע מחילול שבת, גם אם החילול מותר משום פיקוח נפש.³

לדבריו, איסור זה הוא רק ג' ימים מלפני שבת, אז כבר יש 'זיקת שבת' וחובה עליו להימנע מכך.⁴

בעל המאור (שבת דף ז ע"א מדפי הרי"ף):

והא דתנו רבנן אין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם לשבת... לי נראה טעם אחר בין בזו בין במה שאמרו אין צרין על עיירות של נכרים, דכולהו מקום סכנה הוא וכל שלושה ימים קודם לשבת קמי שבתא מקרי, ונראה כמתנה לדחות את השבת מפני שאין דבר שעומד בפני פיקוח נפש. והוא-הדין להפריש במדברות וכל מקום סכנה שאדם עתיד לחלל בו את השבת.

¹ ראו: **שו"ת מנחת שלמה** (ח"א סימן ז אות ב ד"ה ובעיקר חידוש, עמוד מט).
² לדוגמה, ראו: **תוספות** (שבת יט ע"א ד"ה אין) שהסיבה היא משום הגזירה מדברי חכמים שאסור לטוט בשבת; **רא"ש** (שבת פ"א סימן לח): "ומשמיה דרשב"ם אמרו, דהא מני בית שמאי היא דאסור קודם השבת מלאכה הנעשית מאליה בשבת"; **שיבולי הלקט** (סימן קיא).
³ בביאור דבריו, ראו: **קהילות יעקב** (שבת סימן טו): "ונראה, דדעת בעל המאור ז"ל הוא, דדבר זה דגורם שיצטרך לחלל את השבת מחמת פיקוח נפש, אינו אסור אלא מדרבנן, דאי הוה איסור דאורייתא, היה אסור אפילו קודם שלושה ימים, וגם בברייתא מבואר דלדבר מצווה מותר אפילו בערב שבת, ואילו היה בזה איסור דאורייתא לא הוה שרינן במקום מצווה. והטעם דאינו אלא מדרבנן הוא, כיון דבשעה שיחלל השבת יהא אנוס מדין פיקוח נפש, אין זה מחלל שבת".
⁴ בכך ישנה קולא בדבריו, שמותר לצאת לדרך קודם לשלושה ימים לפני שבת, ראו: **שו"ת הריב"ש** (סימן קא): "ולפי זה כל שיוצא מן הישוב לשיירא במדברות ביום ראשון ויום שני שלישי מותר, לפי שאלו השלושה ימים מן השבוע מתייחסין לשבת שעבר ונקראים בטר שבתא ואין לו להימנע מלצאת מחמת שבת הבא שאז אם יארע לו סכנה ויצטרך לחללו מפני פיקוח נפש מותר הוא ואין כאן חילול. אבל ביוצא מן הישוב למדבר ביום רביעי ויום חמישי וערב שבת, אז אסור לפי ששלושה ימים האלו מתייחסים לשבת הבא ונקראין קמי שבתא". אולם, יש שדחו קולא זו, ראו: **שו"ת הרדב"ז** (ח"ד סימן עז); **שו"ת מהר"י בן לב** (ח"ב סימן נג). למסקנת ההלכה קבע **שולחן ערוך הרב** (אור"ח סימן רמח סעיף יג) שיש להבחין בין מצב שבו באופן ודאי יידרש חילול שבת לצורך פיקוח נפש, ומכך יש להימנע אפילו בתחילת השבוע, לבין מצב שבו ספק האם יתהווה פיקוח נפש, ובה ניתן לקבל את דעת בעל המאור המיכל.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת הריב"ש (סימן יז) :

עוד שאלת על היהודים שהולכים בשיירה בגמלים עם אורחת ישמעאלים במדבר הגדול והנורא, והכל יודעין שמאחר שאינם רוכבים על סוסים כי אם על הגמלים שהן צריכין לחלל שבת בפרהסיא לרכוב וללכת עם השיירה, כי מפני הסכנה לא יוכלו ליעכב במדבר לבדם בשבת. ולכן נסתפקת אם ראוי למחות בידם שלא יצאו בשיירה במדברות למען לא יבואו לחלל את השבת אף על פי שאין להם במה שיחיו כי אם בהליכה עם השיירות.

תשובה: דבר זה מתורת הרי"ף ז"ל והר"ם ז"ל לא למדנו, אלא מתורת הרב רבי זרחיה הלוי בעל המאור ז"ל למדנו...

ולפי זה, כל שיוצא מן הישוב בשיירה למדברות ביום ראשון ויום שני ויום שלישי מותר, לפי שאלו השלושה ימים מן השבוע מתייחסים לשבת שעבר ונקראים בתר שבתא. ואין לו להימנע מלצאת מחמת השבת הבאה שאז אם יהיה לו סכנה ויצטרך לחללו מפני פיקוח נפש מותר הוא ואין בכאן איסור.

אבל ביוצא מן הישוב למדבר ביום רביעי ויום חמישי וערב שבת אסור לפי ששלושה ימים אלו מתייחסים לשבת הבאה ונקראים קמי שבתא... וא"כ נראה כנכנס בכוונה למקום הסכנה כדי שיחלל בו את השבת. ואף על פי שהרי"ף ז"ל והר"ם ז"ל פירשו הברייתא זו בדרך אחרת... מכל-מקום הדין דין אמת, וכן הסכים מורי הרב רבינו נסים.⁵

שולחן ערוך (או"ח סימן רמח סעיף ד) :

היוצאים בשיירה במדבר, והכל יודעים שהם צריכים לחלל שבת כי מפני הסכנה, לא יוכלו לעכב במדבר בשבת לבדם שלושה ימים קודם שבת אסורים לצאת.

שער הציון (או"ח סימן שמד ס"ק ט) :

אם נתנה הממשלה הרוממה מלאכה לאיש הצבא שתהייה עשויה מתוקנת ליום השבת בצהריים, מחוייב להכין המלאכה מקודם כדי שלא יצטרך לחלל השבת.⁶

2. מילה בשבת כשנשפכו המים החמים

כאשר מילת תינוק ביום השמיני חלה בשבת, מותר לרחוץ אותו במים חמים לאחר המילה, משום סכנה בה הוא שרוי. לשם כך יש להכין את המים החמים מבעוד יום, משום שאין דוחים את השבת בעשיית מכשירי מילה.

? מה הדין כאשר הכינו מים מבעוד יום אך המים הללו נשפכו בשבת - האם יש למול את התינוק בשבת ולאחר מכן לחמם לו מים משום המציאות של פיקוח נפש בה הוא יהיה מצוי אז, או שמא אין למול כלל ולהיכנס למציאות ידועה מראש של פיקוח נפש?

⁵ ראו עוד בדבריו, שו"ת הריב"ש (סימן יח; סימן קא).

⁶ ראו גם בדבריו ביאור הלכה (סימן שמד סעיף א ד"ה מצומצמת): "איש הצבא שהוצרך לו מטעם הממשלה הרוממה לעשות איזו מלאכה דאורייתא ויוכל לעשות זה בערב שבת קודש, ובוודאי מחוייב לעשות כן כדי שלא יצטרך למחר לחלל שבת, וכמו שבירנו בשער הציון".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ר"ן (שבת נג ע"א מדפי הרי"ף ד"ה והיכא):

היכא דאיכא חמימי לרחוץ קודם מילה ואישתפוך הנך דלאחר מילה - בכהאי גוונא הוא דאיכא למידק, אי אמרינן תדחה מילה כיון שאם נימול נצטרך אחר כך לחלל את השבת במכשירין, או דילמא השתא מיהת בדין מהלינן ובתר הכי פיקוח נפש הוא שדוחה את השבת.

• דעת הרמב"ן

לרמב"ן, יש למול את התינוק כרגיל בשבת, משום שאין למצווה אלא שעתה היינו שההסתכלות היא על המצב כרגע בו מוטל עלינו למול את התינוק בשבת ולא לדון מה יהיה המציאות שלאחר מכן. ולאחר המילה, ההיתר לחימום המים הוא משום המציאות של פיקוח נפש -

והרמב"ן ז"ל כתב, דשרי למימהלי שאין למצווה אלא שעתה ואין דוחין את המילה מפני שנצטרך אח"כ לדחות את השבת דבתר הכי פיקוח נפש הוא דדחי ליה ולא מכשירי מילה.

רמב"ן (שבת קלד ע"ב ד"ה אבל יש):

אבל יש לי בכאן ספק, אם היה לו חמין כדי רחיצה שלפני מילה ואין לו כדי רחיצה שניה שלאחר מילה, או שנשתפכו חמין שהכין לה מקמי מילה, שאני אומר רוחצין אותו ומלין אותו שאין כאן מכשירין דוחין כלום, ואחר שמל הרי כאן סכנת נפשות שדוחה שבת, ואין אומרים תדחה מילה כדי שלא להביא אותו לסכנה ונדחה שבת אלא מילה עצמה דוחה שבת וסכנת נפשות נמי דוחה, ואין למצווה אלא שעתה שאין לדחות מילה מפני דחיית שבת שיבוא לאחר מכאן מפני הסכנה. וראיתי מי שסובר שאין מלין אח"כ היה לו חמין וסממנין לאחר המילה ואם נשפכו קודם מילה תדחה מילה, ולשון בעל הלכות מסייעו לפי פשוטו אלא שהדברים עצמן מכריעין כמו שכתבתי.

• דעת בעל המאור

לדעת הרב זרחיה הלוי, יש להסתכל על כל המערכת של שבת. לדבריו, אין להיכנס לברית מילה במציאות כזו שאין מים חמים, משום שלאחר מכן יהיה צורך לחמם לו מים בשבת, למרות שהוא חימום המותר משום פיקוח נפש. לפיכך במקרה זה דוחים את ברית המילה לאחר השבת⁷ -

ואינו כן דעת הרז"ה ז"ל שהוא ז"ל אמר דכל היכא דאישתפוך חמימי מקמי מילה תדחה מילה, וכן דעת הרשב"א ז"ל... שמע מינה, כל שאנו יודעים בתחילת הדבר שיבוא לידי איסור מלאכה דוחין את המצווה כדי שלא יבוא בסוף לידי כך.

בעל המאור (שבת נג ע"א מדפי הרי"ף):

כתב הרי"ף ז"ל בהלכות מרחיצין את הקטן כדרכו בין לפני המילה בין לאחר המילה בין בחמין שהוחמו בשבת בין בחמין שהוחמו מערב שבת.

⁷ בשו"ת עטרת חכמים (או"ח סימן ד) כתב שמדובר על דין דרבנן בלבד: "כוונת הרז"ה, דבאישתפוך חמימי יש לדחות מדרבנן המילה אף מפני איסור בעלמא, כמו שדוחין מצוות עשה דמילה ופסח מפני איסור שבות בעלמא שיש במכשירים שהיה אפשר לעשותן מערב שבת, ובפרט בנשפך המים דהוי כדחיה הבאה על ידי פשיעה... אבל לדינא דאורייתא, לא הוי מקום לומר לדחות מצוות עשה דמילה בזמנה, משום גרם עשיית מלאכה לאחר המילה לצורך פיקוח נפש". ראו כן בהערה 3 ביחס להפלגה בספינה. לאור זאת שמדובר על דין דרבנן, כתב הרב איסור יהודה אונטרמן (שבט מיהודה, ח"א עמוד עט) שיתכנו מקרים להקל.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ולא היה לו לומר כך, אלא כך מרחיצין את הקטן כדרכו לפני מילה בחמין שהוחמו מערב שבת, ולאחר מילה אם נשפכו חמין שלו מחמין לו חמין אף בשבת מפני שסכנה היא לו והוא שנשפכו לאחר מילה. אבל אם נשפכו קודם מילה, המילה נדחית ואין השבת נדחה, וראיה לדבר מההוא ינוקא דאישתפוך חמימיה.

3. הסבר המחלוקת

3.1 התלות בשאלת 'הותרה' ו'דחיה'

ההסבר הפשוט במחלוקת הראשונים הכפולה הוא בשאלה הבסיסית במפגש שבין שבת למלאכות פיקוח נפש, האם שבת 'הותרה' או 'דחיה'?'⁸ כלומר, הראשונים הסוברים שניתן להיכנס במודע מראש למצב שלאחר-מכן יגרום לחילול שבת, סוברים ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש ולכן אין בכך כל איסור. לעומתם סובר הרז"ה ששבת 'דחיה' היא וממילא יש למעט כלל שניתן בחילול שבת ולכן אין לעשות כל מעשה שיביא לידי כך ויש למנוע זאת.

ישועות יעקב (או"ח סימן רמח ס"ק ב ד"ה ובגוף):

דהדבר תלוי בזה, דבאמת נחלקו הפוסקים אי דחיה שבת אצל פיקוח נפש או הותרה.

והנה, אי נימא דבפיקוח נפש הותרה שבת, א"כ מהיכי-תייתי לא נתיר לו כעת לעשות ביום חול מה שירצה, ואם יגיע לכלל פיקוח נפש ויצטרך לחלל שבת הרי יעשה באמת דבר המותר, לכך מתירין אף שיגיע אח"כ לחשש סכנה.

אבל אי נימא דדחיה שבת אצל פיקוח נפש, היינו אם כבר אירע לו דבר סכנה, אבל לעשות בתחילה דבר שיגיע אח"כ לכלל סכנה ויצטרך לחלל שבת, אסור לעשותו.⁹

3.2 דחיית ההסבר

נראה שאין תלות הכרחית בין שאלת 'הותרה' ו'דחיה' לבין שאלת הצורך להכין את צורכי הפיקוח נפש לפני שבת, ויש להבחין בין מקרה של פיקוח נפש בלתי מתוכנן שאירע בשבת, אזי יש דיון באופן היקף עשיית המלאכה בשבת, לבין מקרה מתוכנן וידוע שבכל מקרה עלינו להיערך אליו בהתאם

• דעת הרמב"ן: שבת 'דחיה'

לפי ההבנה שהדיון תלוי בשאלת 'הותרה' ו'דחיה', עולה שהרמב"ן סובר ששבת 'הותרה' ולכן לדבריו אין כל צורך להכין את צורכי פיקוח נפש מבעוד יום. ברם הרמב"ן סובר שיש למעט ככל שניתן בחילול שבת, ולכן יש לעשות בשינוי את המלאכות בשבת במקרה של פיקוח נפש¹⁰ -

⁸ כ"כ: **שו"ת דברי יציב** (או"ח סימן קע אות ב): "ובגוף הפלוגתא נראה לתלות עוד, בהך דאין מפליגין בספינה פחות משלושה ימים קודם לשבת... שלרז"ה החשש שיצטרך לעשות מלאכה בשבת משום פיקוח נפש דמקום סכנה הוא, ולדעת שאר ראשונים לא חיישי להכלי... ויש לומר דסבירא ליה דפיקוח נפש הותרה, ולזה אף אם יגיע לידי סכנה הרי הותרה וכיום חול. והרז"ה סבירא ליה דדחיה היא... ויש לומר שהרז"ה בזה לשיטתו... בהאי ינוקא דאשתפך חמימיה... שנחלק עם הרמב"ן אם מותר למול, שדעת הרמב"ן שאין למצוה אלא שעתה ובתור הכי פיקוח נפש הוא דחיה לשבת, ולדעת הרז"ה דחינו המילה... ויש לומר דהרמב"ן סבירא ליה דפיקוח נפש הותרה, ודעת הרז"ה לחלל שבת"; **שו"ת הרי בשמים** (ח"א מהדורה קמא סימן מו ד"ה ומה): "הלא לפנינו אין כאן דבר שידחה את המילה, שפיר אמרינן דכשר למולו ואח"כ כשנצטרך להחם חמין אחר המילה הלא יהיה פיקוח נפש ושבת הותרה אצל פיקוח נפש"; **מנחת סולת** (מצווה ה אות ד ד"ה והנה מ"ש): "לדעתי יש לומר דטעם הרמב"ן הוא רק במילה מטעם דפיקוח נפש הותרה, אבל כאן דהוי רק מכוח עשה שיש בו כרת דוחה אין בו כרת, מודה הרמב"ן דמסתכלין על אח"כ"; **תורת הלוי** (מצווה ה עמוד קכג ד"ה ויש ליישב); **שיעורי הרב דוד פוברסקי** (פסחים נח ע"א אות ט); **אורחות שבת** (ח"ב פרק כ סעיף לד הערה מד). ראו גם: **שו"ת חתם סופר** (ח"ו ליקוטים סימן צז) שתלה את המחלוקת זו בו.
⁹ כ"כ בדבריו **ישועות יעקב** (או"ח סימן תצח ס"ק כז ד"ה והנה).
¹⁰ ראו בהרחבה בשיעור ט - 'שינוי במלאכות פיקוח נפש'.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

רמב"ן (תורת האדם, שער המיחוש, עניין הסכנה):

ושמעין מינה, דכל צרכי חולה אף על פי שיש בו סכנה היכא דאפשר למעבד לה למלאכה בשינוי שלא יתחלל בה שבת משנין ואין מחללין. והוא שלא יתאחר צרכו של חולה בשינוי זה כלל.

שולחן ערוך הרב (או"ח סימן שכח סעיף יג):

ויש אומרים, שכיון שהשבת דחוייה היא ולא הותרה כלל מה שאפשר לעשות שלא יהא חילול מן התורה צריך לעשות שלא יהא חילול במלאכה מן התורה. ולכן, אם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע"י שינוי עושה ע"י שינוי שאז אין איסור מן התורה, ואם אפשר לעשות ע"י נכרי בלא איחור כלל צריך לעשות ע"י נכרי מן התורה.

• בין היתר לעבור על איסור לבין היתר לקיום עשה

הרב שמעון שקאפ הבחין בין היתר פיקוח נפש לעבור על איסור, שבמקרה כזה ההיתר גורם לכך שאין כאן איסור, לבין היתר פיקוח נפש לקיום מצוות עשה שלא נוכל לטעון שההיתר בפיקוח נפש גורם שיתקיים כאן עשה בצורה חיובית.

לפיכך, משום שכאן מדובר על שבת שיש בה גם עשה, אזי אין היתר פיקוח נפש מהווה קיום המצווה. לכן אסור לו לאדם להכניס עצמו להיתר פיקוח נפש בשבת כדי לבטל את המצוות-עשה של השבת, כי לא נוכל לטעון שהיתר פיקוח נפש יהווה את קיום השבת -

הרב שמואל רוזובסקי (זכרון שמואל, סימן סה; חידושי הרב שמואל רוזובסקי, כתובות סימן ד):

אמר בזה הגאון הרב שמעון שקאפ, דיש בזה נפקא מינה בין מכניס עצמו לביטול עשה או מכניס עצמו לאיסור לא-תעשה. דלהכניס עצמו לאיסור לא-תעשה מותר, כיון דבשעה שיעבור יהא לו היתר דפיקוח נפש, (בין אי פיקוח נפש הוי הותרה או דחוייה), ונמצא דגורם לעצמו לעבור על לא-תעשה בהיתר, ובזה ליכא איסור כלל.

משא"כ במצוות עשה אסור לו להכניס עצמו להיתר דפיקוח נפש, ומשום דאף דכשעובר אח"כ על העשה אין עושה איסור, מכל-מקום אין לו קיום העשה, ואסור לאדם שיכניס עצמו למצב שיתבטל קיום עשה. ודמיה להא דאמרינן ביבמות (כו ע"א) אסור לבטל מצוות יבמין, ולכן אסור לגרום שהיבמה תהיה ערוה כיון שיתכן שע"י זה יתבטל מצוות יבמין... והתם נמי אחר שתהיה ערוה הא לא יעבור על העשה דיבום דבערוה הוא פטור ממצוות יבום. אלמא דאסור לו לאדם לגרום שיהא ביטול דקיום מצוות עשה ואף באופן דהיתר, ומשו"ה בשבת דיש גם מצוות עשה דשבתה אסור לו להכניס עצמו להיתר דפיקוח נפש.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• אף אם שבת 'הותרה', חובה להיערך מראש

הרב משה סופר נשאל אודות רופא כהן שמנהג המדינה שהוא צריך לאשר את מותם של הנפטרים לפני הקבורה, ובכך הוא נטמא להם. השואל ביקש להתיר מטעמים שונים. במהלך התשובה עולה השאלה העקרונית, האם נכון שכהן יעסוק במלאכה כזו שיש בה כניסה מודעת מראש לטומאת מת? השואל ביקשה להתיר לרופא יהודי לשמש בתפקיד זה ולא לחפש שאחרים יעשו זאת, כשם ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש ולא מחפשים אחרי אחרים שיחללו את השבת.

שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שלח):

עיר אחת שהרופא כהן ומנימוסי המדינה שאין המתים נקברים עד אחר שבדקו הרופא ומעיד עליו שנתייבש אחר נפלו - אם מותר לכהן לכנס אפילו ליגע לבדוק כני"ל. וחפץ מעלתו להתיר...

גם מה שכתב עוד, אף על גב דימצא רופאים אחרים מכל-מקום פיקוח נפש הותרה, רצונו לומר כל התורה אצל פיקוח נפש ואין צריך לחזור אחר אחר.

הרב משה סופר דחה את דבריו. לדבריו, היתר טומאת כהנים במקום פיקוח נפש הוא כאשר מציאות של פיקוח נפש לפנינו. ברם, כאשר אין הפיקוח נפש לפנינו אסור לכהן לוותר מראש על קדושת הכהונה למקרה שתבוא לאחר מכן מציאות של פיקוח נפש.

לדבריו, כשם שחובה על האדם להכין את צרכי השבת מבעוד יום למניעת חילול שבת בשבת עצמה, כך עליו להימנע להיכנס מראש במועד לחילול שבת עתידי.

ולו יהיבנא ליה טעותיה, היינו אי עומד לפנינו פיקוח נפש ויש לפנינו כהן וישראל, נאמר כל הזריז הרי זה משובח ולא נדקדק בין כהן לישראל.

אבל שיהיה כהן מכין לעצמו לוותר קדושת כהונתו, שאם יזדמן לפניו פיקוח נפש יהיה הוא המתעסק ולא אחר, וכי אין אנו מצווים להכין בערב שבת כל ההכנות לילולת ולחולה ולצרכי מילה כדי שלא נצטרך לחלל שבת, אלא אם לא הביא מערב שבת ואירע בשבת אז הזריז הרי זה משובח.

« מבואר מדבריו, גם אם נאמר ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש, מכל-מקום עדיין יש חובה להיערך מראש, מלפני השבת, כדי להימנע מחילול שבת עתידי גם כאשר אז המציאות תהייה פיקוח נפש והותר לחלל שבת. כלומר, יש דין עצמי של הכנת צרכי שבת מראש ואי-כניסה במועד למציאות של 'חילול שבת'.

3.3 ביאור

לאור דברים אלו ניתן לומר שהדיון בשאלת ההיערכות לפני שבת במקרה מתוכנן של פיקוח נפש הוא בשאלת ההסתכלות על השבת - האם ההסתכלות היא רחבה, וכיון שבשבת תהייה מציאות של פיקוח נפש בה מותר לחלל שבת, אזי חובה על האדם להשתדל ולמנוע זאת מבעוד מועד ולא להכניס עצמו למצב כזה.

או שמא, ההסתכלות היא מצומצמת, וכיון שעתה הוא עומד ביום חול ולא בשבת, מותר לו להיכנס למציאות בה לאחר מכן בשבת הוא יגרום לחילול שבת?

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ג. תוקף חיוב היערכות: חיוב גמור / חסידות

1. 'שְׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת'

כאמור, הפוסקים הנ"ל לא ביארו את המקור לדין ואת טעם הדבר, מדוע ישנה חובה מבעוד יום להכין את צרכי שבת כדי להימנע מחילול שבת בשבת?

ועלינו לדון מה מקור הדין שיש חובה כבר מלפני השבת להיערך מראש למנוע את חילולה, גם אם נאמר ששבת 'הותרה' בפני פיקוח נפש?

כדי להבין את שיטת בעל המאור, יש להבין מה משמעות תוספת הציווי 'שְׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת' ביחס לציווי הראשוני 'זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ'.

~ 'זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת' - עשיית פעולות בימי החול כדי לזכור את השבת

רש"י (שמות כ, ח) :

זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ - תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת.¹¹

רמב"ן (שמות כ, ח) :

שהיא מצווה שנוכח תמיד בכל יום את השבת, שלא נשכחה ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת... וזה עיקר גדול באמונת האל...
וישראל מונים כל הימים לשם שבת, אחד בשבת, שני בשבת, כי זו מן המצווה שנצטוונו בו לזכרו תמיד בכל יום.

~ 'שְׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ'¹² - חיוב השתדלות מערב שבת להכין צרכי שבת, שלא יבוא לחללה

הנצי"ב (העמק שאלה, שאילתא א אות א) :

ובפרשה שמור הוסיף מצווה, היינו שנשתדל מערב שבת שיהיה השבת שמור ממלאכה, היינו שיהיה הכל מתוקן מערב שבת ולא נצטרך לחלל ולהכין בשבת קודש ענייני מאכל ומשתה... וזהו שמור את יום השבת לקדשו, במאכל ובמשתה שיהיה הכל מוכן מערב שבת.

הנצי"ב (העמק דבר, דברים ה, יב) :

שְׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת - משמעו כך, שיהיה נזהר מאחד בשבת שלא יהיה נצרך לחלל שבת אם לא יהיה לו מה לאכול ויהא מסוכן... ומזכור נפקא לן להקדים להכין לעונג שבת, ומשמור נפקא לן להקדים להכין שלא יהא מוכרח לחלל שבת.

¹¹ המקור **בביצה** (טו ע"ב).

¹² **דברים** (ה, יב).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. דין דרבנן

קהילות יעקב (שבת סימן טו):

ונראה, דדעת בעל המאור ז"ל הוא, דדבר זה דגורם שיצטרך לחלל את השבת מחמת פיקוח נפש, אינו אסור אלא מדרבנן. דאי הוי איסור דאורייתא, היה אסור אפילו קודם שלושה ימים, וגם בברייתא מבואר דלדבר מצווה מותר אפילו בערב שבת, ואילו היה בזה איסור דאורייתא לא הוי שרינן במקום מצווה. והטעם דאינו אלא מדרבנן הוא, כיון דבשעה שיחלל השבת יהא אנוס מדין פיקוח נפש, אין זה מחלל שבת.

3. גזירה משום 'מראית עין'

שו"ת הריב"ש (סימן קא):

לפי שאינו עושה איסור בשבת כלל, ואין כאן אלא שהפליג בחול שמראה כמתנה לחלל את השבת לכתחילה, ואין זה איסור שבות אלא גזרת הרואין.

~ מידת חסידות

בדברי הבבלי נדה מבואר שחסידים הראשונים לא קיימו יחסי אישות מיום רביעי כדי שנסותיהם לא ילדו בשבת ובכך ייגרם חילול שבת - ¹³

בבלי נדה (לח ע"א):

חסידים הראשונים לא היו משמשין מטותיהן אלא ברביעי בשבת, שלא יבואו נשותיהן לידי חלול שבת.

ספר חסידים (סימן תשצג):

מי שאישתו מעוברת והגיע חודש התשיעי, יתפלל שלא תלד אישתו בשבת שלא יחללו שבת, וכן על בתו וכלתו. ואחד היה מתפלל בתפילת מנחה בערב שבת שלא תיפול דליקה בשבת ושלא תלדנה הנשים בשבת.

ספר חסידים (סימן תתנה):

אישה הרה וכבר הגיע חודש התשיעי להריונה בערב שבת עם חשיכה, יטמין מים חמין כדי שאם תלד בליל שבת או בשבת הרי המים חמין מזומנין ולא יחללו שבת.

שולחן ערוך (או"ח סימן של סעיף א):

יולדת היא כחולה שיש בו סכנה ומחללין עליה השבת לכל מה שצריכה.

מגן אברהם (שם ס"ק א):

ולכן כשתגיע לחודש ט' יזמין הכל מערב שבת שלא יחללו שבת (**ספר חסידים**).¹⁴

¹³ והיינו, שאם נחלק מאתים ושבעים ואחד ימי ההריון לשבע, שהם מספר ימי השבוע, נקבל יתרה של חמש (5 + 38 = 7 : 271), ולכן נמנעו לשמש אור ליום שלישי, כדי שלא יצטרפו חמשת הימים שיוותרו בסוף השבוע שבו תשלים שלשים ושמונה שבועות הריון, ונמצא שתלד בשבת. וכמו כן נמנעו מלשמש באור ליום שני, שמא תלד ביום המאתים שבעים ושנים, שגם אז תלד בשבת, כי נקבל יתרה של ששה ימים (6 + 38 = 7 : 272) ונמצא שתלד בשבת. וכן נמנעו מלשמש במוצאי שבת כי שמא תלד ביום המאתים שבעים ושלושה, שאז מתחלקים הימים לשבע בדיוק (7 = 39 : 273), ונמצא שתלד בשבת.

¹⁴ הובאו דבריו **במשנה ברורה** (סימן של ס"ק א).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

משנה ברורה (שם ס"ק א):

ולכן מן הראוי לאישה שהגיעה לחודש טי"ת להזמין בכל ערב שבת כל הדברים הנצרכים לה דשמה יזדמן לידתה בשבת ולא תצטרך לחלל שבת (ספר חסידים, סימן תתנה).¹⁵

ערוך השולחן (או"ח סימן של סעיף ג):

חסידים ואנשי מעשה, כשהאישה מגיעה לחודש התשיעי מכינין בערב שבת כל מה שצריך דאולי תכרע לילד בשבת לא יצטרכו לחלל שבת.

ד. סיכום

~ **הצגת הדין**: האם יש חובה לדאוג ולעשות מעשה קודם שבת כדי להימנע מעשיית מלאכות בשבת עצמה משום פיקוח נפש?

~ **הסוגיות**: הפלגה בספינה שלושה ימים לפני שבת; קיום מילה בשבת כשנשפכו המים החמים.

~ **מחלוקת הראשונים**: לדעת הראשונים, אין צורך להימנע ולעשות פעולות קודם השבת כדי למנוע את קיום המלאכות בעת הגעת שעת פיקוח נפש וניתן להיכנס במודע לכך. לדעת בעל המאור, יש לעשות מעשה ולהימנע מלהיכנס במודע למצב שיתחלל שבת, גם כשמדובר על פיקוח נפש.

~ **הסבר המחלוקת**: שבת 'הותרה' או 'דחוייה' בפני פיקוח נפש; גם אם שבת 'הותרה', מכל-מקום יש דין 'שמור את יום השבת' מלפני השבת.

~ **חיוב / מידת חסידות**: יש הסוברים שמדובר על דין דרבנן (מראית עין) או דין תורה ('שמור את יום השבת'), אך יש הסוברים שמדובר על מידת חסידות בלבד.

¹⁵ כאן כתב לשון 'מן הראוי', אך השוו לדבריו **בשער הציון** (סימן שמד ס"ק ט): "אם נתנה הממשלה הרוממה מלאכה לאיש הצבא שתהייה עשויה מתוקנת ליום השבת בצהריים, מחוייב להכין המלאכה מקודם כדי שלא יצטרך לחלל השבת"; **ביאור הלכה** (סימן שמד סעיף א ד"ה מצומצמת): "איש הצבא שהוצרך לו מטעם הממשלה הרוממה לעשות איזו מלאכה דאורייתא ויוכל לעשות זה בערב שבת קודש, ובוודאי מחוייב לעשות כן כדי שלא יצטרך למחר לחלל שבת, וכמו שביררנו בשער הציון".